

TÜRKİYE'DE HALKBİLİMİNİN MİMARLARI

Volkan ÖZTEKE*

Özet

Ülkemizde halkbilimin akademik anlamda kurucu ve öncü isimleri olan Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz Türk kültür tarihinden önemli isimleri konu edinen pek çok çalışmaları ile yeni nesillere bu tarihi kişiliklerin gerçek kimliklerini daha kolay anlama olanağı vermişlerdir. Türkiye'de ve dünyada Türk halkbilimi alanında araştırma yapan hemen herkes bu iki ismin çalışmalarını mutlaka gözden geçirmiştir. İki önemli ismin çalışmaları bazı konularda kesişmektedir. Bu iki ismin eserlerinde yer alan kişilikler, Türk kültür tarihinin en önemli isimleridir. Bu tarihi isimler üzerinde pek çok araştırmacı eser vermişse de bu iki önemli halkbilimcinin verdikleri eserler diğer araştırmacılara göre konulara daha bilimsel anlamda yaklaşmaktadır. İki bilim adamının eserleri ise günümüze kadar kültür bilim (sosyal antropoloji) açısından bir incelemeye tabi tutulmamışlardır. Bu çalışmanın amacı iki önemli halkbilimcinin Türk kültür tarihinde yer alan önemli isimleri çalışmalarında nasıl ele aldıklarını, ele alış tarzlarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Türk Kültürü. Halkbilimi, Türk Kültür Tarihi, Edebiyat, Değişim, Benzerlikler-Farklılıklar.

Abstract

Architects of folklore in Turkey

Pertev Naili Boratav and İlhan Başgöz, who are considered academically as the founders and pioneers of folklore in Turkey, conducted numerous studies on many personalities who played important roles in Turkish cultural history and made it easier new generations to get to know these historical personalities with their true identities. In Turkey and abroad almost everyone who researched Turkish folklore have gone through the works of these two academics. On some subjects works of these two scientists overlap. The people these two researchers studied in their works

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı. slash3100@gmail.com.

are the most important people of Turkish cultural history. Though many researchers wrote on these historically important personalities, in their works these two folklorists differed from others with their scientific approach to subjects. Works of these two scientists, on the other hand, were not so far subjected to a social anthropological study. The aim of this paper is to study how these two folklorists examined those eminent names in Turkish cultural history; similarities and differences in their styles.

Keywords: *Pertev Naili Boratav, İlhan Başgöz, Turkish Culture, Folklore, Turkish Cultural History, Literature, Change, Similarities-Differences.*

Türkiye’de Halkbiliminin Kuruluşu ve Gelişimi

Türkiye’de halkbilimin ilk akla gelen isimleri olan Pertev Naili Boratav ve Muzaffer İlhan Başgöz yaptıkları sayısız çalışma ile Türk kültürünün Anadolu topraklarında filizlenen bin yıllık tarihinde yetişmiş önemli isimleri okuyuculara ve bu konuda araştırma yapanlara tanıtmışlardır. İki bilimcinin yaptıkları çalışmalar bazı alanlarda benzeşse de bazı alanlarda farklılıklar göstermektedir. İki bilim adamı Cumhuriyet devrinden sonra Türk geleneğinin yetiştirdiği önemli kişilikleri (Nasreddin Hoca, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan ve Köroğlu gibi) eserleri aracılığı ile yeni kurulan Cumhuriyetin yurttaşlarına tanıtmışlardır. Bu çalışmalarında amaçladıkları ise Cumhuriyet ile birlikte kurulan ulus devlette, geçmiş dönemlerde (Osmanlı’da ve Selçuklu’da) nasıl bir halk tarihi ve halk felsefesi bulunduğunu ortaya koymaktır. Bu şekilde toplumun geleneksel değerleri daha kolay anlaşılabilir ve değerlendirilebilir bir şekle gelmiştir. Bu halkbilimcilerin gerçekleştirdikleri araştırmalar ise günümüze kadar kültür bilimsel (sosyal antropolojik) anlamda değerlendirilmemiştir.

Bu isimlerden önce Mehmet Halit Bayrı ve Selim Sırrı Tarcan da halkbilim alanında bazı araştırmalar yapmışlarsa da konuya akademik anlamda eğilen ilk isim Pertev Naili Boratav olmuştur. Bilim adamlarının böyle bir alanda çalışma yapmaları ise Cumhuriyet devrimleri ile birlikte gelen milliyetçilik düşüncesini kökleştirme amacıdır. Öztürkmen’in de bu konuda yayımlanan yapıtında belirttiği gibi Türkiye’de folklor (halkbilimi) ve milliyetçilik konuları iç içe geçmiştir (Öztürkmen, 1998). Değirmenci’nin görüşleri de bu iki kavramın -folklor ve milliyetçilik- arasında kopmaz bir bağ olduğu gerçeğini göstermektedir.

Halk kavramına dönük bu ilgi ya da daha doğru bir deyişle gereksinim kaçınılmaz olarak folklor araştırmalarını doğurmuştur. Bu derlemeler ulusun kültürel mirasını ortaya çıkaracak arkeolojik kazılara benzer bir görüntü sergiliyordu.

Folk kavramının ve kültürünün inşası ve tekrar tekrar yeniden tanımlanması yönündeki bu girişimler ulus kategorisinin inşası sürecinin temel taşlarındandır. Halk ya da köylü kültürü ulusun saf ve doğal halindeki niteliğini belirtmektedir. Halk kültürünün derlenmesi, korunması ve çağdaş formlarda yeniden yaşama geçirilmesi faaliyeti ulusal kültürün yeniden kazanılmasında önemli adım taşları olarak görülmektedir. Folklor araştırmalarında bulunan kültürel miras daha sonra ulusal kültürün kalıntılarından doğacağı varsayılmaktadır. (Değirmenci, 2007: 99-100).

Toplumun özünü oluşturan bu kitle –taşralı, az eğitilmiş ve geleneğe sıkı sıkıya bağlı yaşayan- aynı zamanda halkın ve o topraklarda yaşayan millet’in de özünü oluşturmaktadır. Bu anlamda halkbilimi (folklor), etnoloji ve antropolojinin konuları iç içedir. Ancak hangi sosyal bilimlerin araştırma alanına hangi kitlenin girdiği Dundes’in açıklamaları ile kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

1- Vahşi veya ilkel: yazı öncesi ya da yazıyı tanımayan (antropolojinin ya da etnolojinin çalışma alanındaki kitle)

2- Halk veya köylü: cahil, taşralı, alt tabaka (halkbilimi ya da folklorun çalışma alanındaki kitle)

3- Medeni veya seçkin: okur-yazar, şehirli, yüksek tabaka (sosyoloji ya da siyaset biliminin alanındaki kitle) (Dundes, 2006:11-35).

Bir başka önemli isim olan Tahir Alangu ise folklorun araştırma evreni hakkında bir takım önemli tespitlerde bulunmaktadır: “Aşağı tabaka” dedikleri halkın ruhi ve manevi belirtilerine bakılarak (“ilkellik”, “gayri şahsilik”, “anonim düşünce”, “bireyselliğin yokluğu” gibi) belirlenmesi ve tarifi artık yapılmıyor. Zira bu nitelikler ve özelliklerin, az ya da çok, her insanda bulunabileceği – mevkii neresi olursa olsun – artık iyice anlaşılmiştir. Böylelikle halkın ikiye ayrılmasından, “yukarı tabaka” ve “aşağı tabaka”nın kesin şekilde belirlenmesinden artık vazgeçilmiştir. Bugün artık bir “aşağı tabaka”yı sosyal bir bodrum katına indirmektense, her insanda “aşağı tabakadan kalmış unsur”ların, halk yerine “halktan kalmış” varlıkların her yerde aranılmasına başlanmıştır. Eski anlayışa göre halkı ikiye bölen kesin çizgi yerine, bugün artık her insanı teker teker ikiye ayıran, onlarda ayrı ayrı “halk kaynağından gelen”le “halk kaynağından gelmeyen”i, kişisel birikimle, eski kaynağı belirleyen, insanoğlunu ferdi varlık ile cemaat varlığı olarak ikiye ayıran bir çizgi söz konusudur. Uzun tartışmalar ve araştırmalardan sonra, halk bilgisi açısından, bugün artık “halk”, eskiden olduğu gibi bir sosyal grup anlamı taşımıyor. Herkesin az ya da çok bir güçle

katıldığı bir “tavır ve davranış tarzı” anlamı kazanıyor... O halde eski anlayışta görüldüğü gibi, folklor, artık yalnız çok eski töreler ve yaşam düzenleri içinde evrime kapalı “aşağı tabakalar”ı değil, bilginleri ve aydınları da, cahiller, işçiler ve köylüler kadar araştıracaktır. Folklor ürünleri, aşağıdan yukarıya, bütün zümreler ve sınıflarda geçerli, geçişli, sürekli ve canlı bir oluşum evrimi içinde yürümekte, geçmişten geleceğe doğru, çağımıza da uğrayarak, kesintisiz bir damar gibi akmaktadır. Yeni anlayışa göre hayatın evrimi ile birlikte, yerli ve komşu etkilenmeleri, folklorlarda yeni karışımları ve şekilleri de getirmektedir. (Alangu, 1983: 27-32).

İki bilim adamı Osmanlı tebaa ve ümmetinden yeni bir ulus devlet inşasında topluma getirilen yeni kimlik kazanma projesinde yeni onur ve milli aidiyet kavramlarını tamamlayıcı çalışmaları yürütmüşlerdir. Böylece modernleşen ülkede geleneğe bağlı kitlenin, kentli ve eğitilmiş olmayan halk yığınlarının, tarihsel birikimlerini ve değerlerini ortaya çıkartmışlardır. Osmanlı’da temel öğe olan İslam ve dini birlik düşüncesi, Cumhuriyet ile birlikte yerini dil alanındaki birliğe bırakmıştır. Bu düşünce ile yola çıkan halk bilimciler, halk dilinin eşsiz örneklerini derleyerek muazzam bir külliyata imza atmışlardır.

Cumhuriyet döneminin temel uygulamaları açısından meseleye baktığımızda, bizzat Atatürk’ün ifade ettiği çerçevede Cumhuriyet değişiklikleri de “biz bize benzeriz” mantığı içinde algılanmaya çalışılmıştır. Bu biz bize benzeriz mantığı bir anlamda Türkiye’nin özgünlüğünü öne çıkaran bir mantıktır. Atatürk’ün o dönemdeki temel sözlerinden biri de “Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür” sözüdür. Atatürk “her şeyin başı kültürdür”, “Türkiye cumhuriyetinin temeli kültürdür” sözlerinin ötesinde bu dönüşümü sağlarken eğitime çok belirgin bir biçimde önem vermiştir. Bunlar haricinde cumhuriyetin ilk yirmi yılında halk kültürünü ortaya çıkartma amacı taşıyan bazı kurumlar da açılmıştır. Bu kurumların en önemlilerinden olan Halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde kurulmuştur. Bu kurum bir anlamda da o dönemde kapatılan Türk Ocağı’nın işlevini yerine getirmektedir. Bu da halk kültürünün gelişmesi bakımından, daha doğrusu Türkiye’nin hemen her yöresinde bulunan bu kurum vasıtasıyla halkın kültürel faaliyetlerini, yaşam biçimini şekillendirmeyi amaçlamıştır. O dönemde çıkarılan dergiler hem merkezi Ülkü dergisi, hem de değişik Halkevlerinin çıkardığı dergiler, nasıl bir kültürel biçimlendirmenin oluşturulduğu konusunda geniş ipuçları vermektedir. Ziya Gökalp’ın halkçılık anlayışı daha doğrusu halkın kültürü konusunda söyledikleri, Halkevlerinin bu biçimleniş içinde ne ölçüde önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten Tarih

Kurumu, Dil Kurumu, Halkevleri, Atatürk’ün o dönemdeki yöneliminin birer göstergeleri olarak anlamak gerekir (Uslan, 1998:258-259).

Cumhuriyet’in ilk döneminin halkbilimine faydalı bu kurumları hakkında söylenebilecek çok söz olsa da bu kurumların hemen hepsi ülkemizde her zaman var olan iktidar muhalefet çekişmesi sürecinde yıpranmış ve kapatılmışlardır.

İki halk bilimcinin çalışmaları halk felsefesinin ve halk tarihinin devletin resmi tarihinden ve felsefesinden nasıl farklı olduğunu ortaya koyan eserlerdir. İki bilim adamı da ülkemizde politik baskı ve sansürden çok sıkıntı çekmişlerdir. Bir Nasreddin Hoca’yı olduğu gibi sahiplenmek istemeyen resmi devlet görüşü ve buna karşı getirdikleri bilimsel görüş onların başlarına ciddi sorunlar açmıştır. Bunlara rağmen bilimci olmanın tarafsızlıktan, nesnellikten ve gerçekleri olduğu gibi göstermekten ibaret olduğunun fazlasıyla farkında olan iki bilim adamı Türk kültür tarihinin bu önemli ismi hakkında doğru bildiklerini, belgeler vasıtası ile okuyucuları ile paylaşmaktan geri durmamışlardır. Sahiplenilmek istenmeyen bir kültürün mirasçısı olan resmi görüş bilimsel görüş ile daha ne kadar çatışacaktır? Bunu henüz bilmiyoruz. Halkın ruhu, Hegel’ci bir deyim ile volkgeist, devletin resmi ideolojisinin çatışması daha uzun yıllar sürecektir. Bu durum tarihsel araştırmaları olduğu kadar halkbilimi araştırmalarını da etkileyecek gibi gözükmektedir. Bütün bu çatışmanın günümüzde görünen sonucu ise iki halkbilimcinin özledikleri bilimsel ortamı ülkemizde bulamadıkları için yurtdışında çalışmak zorunda kalmalarıdır. Boratav ülkemizde kovuşturmaya uğrayınca ve çalışma olanağı bulamayınca değerli araştırmalarını Fransa’da sürdürmek zorunda kalmıştır. Benzer şekilde Başgöz de baskıcı ortamdaki daha rahat çalışma olanağı bulmak için A.B.D.’ye gitmek zorunda kalmıştır. Özellikle Boratav’ın ülkemizden gitmesi ülkemiz kültür araştırmaları açısından ciddi kayba sebebiyet vermiştir. Ancak iki bilim adamı da yurtdışında diğer önemli sosyal bilimcilerle çalışarak Türk kültürünün uluslararası alanda tanınmasına vesile olmuşlardır. Pertev Naili Boratav, Wolfram Eberhard ile birlikte hazırladığı ve “Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği” adlı eserinde yer alan “Türk Masalları Kataloğu” (Boratav ve Eberhard, 2002) ile Türk masallarının uluslararası alanda tanınmasına vesile olmuştur. İlhan Başgöz ise Andeas Tietze ile birlikte kaleme aldıkları “Türk Bilmeceleri Külliyyat” (Başgöz ve Tietze, 1993) ile bilmecelerimizin uluslararası alanda tanınmasına yardımcı olmuştur.

Ülkemizde halkbiliminin diğer bir hizmeti ise kültür emperyalizmine karşı direnişte yardım edebilmesidir. Gerek Başgöz’de gerek Boratav’da gördüğümüz kültür ve dil emperyalizminin tehlikeleri halkbiliminin

uğraşması gereken diğer bir sorundur. Bu kültür yayılmacılığı sanat ve edebiyatta özellikle çocuk edebiyatında kendisini göstermektedir. İnsanların erken yaşlardan itibaren dinledikleri masalların, şarkıların, türkülerin yabancı kültür kaynaklı olması onların ilerde yaşadıkları topluma yabancı kalması sorununu doğurabilir. Gerek Boratav, gerek Başgöz bu duruma seyirci kalmamışlar ve derledikleri yerel masallar, şarkılar, türkülerle Türkiye'nin öz değerlerini sonraki kuşaklara bırakmayı başaramışlardır. Öte yandan kültür ve geleneğin korunması gereken tarafları olduğu gibi toplumsal gelişmeyi baskılayıcı tarafları da bulunmaktadır. Kültürde, saklama-ayıklama yapma işlemi ise görüldüğü kadar kolay değildir. Kültürde ve gelenekte neyin iyi neyin kötü olduğu ülkemizde, hemen her zaman *dönemin* siyasi iradesinin aldığı kararlara ve uygulamalara bağlıdır. Bir başka deyişle kültürde seçicilik siyasal sistemden ve otoriteden bağımsız değildir. Bir toplumun kendi öz kültürünü istememesi, tarihini ve geleneğini tamamen reddetmesi o toplumda acı sonuçlara yol açmaktadır. Bu durumda kültürümüzde ve geleneğimizde neyin kalıcı, neyin gidici olduğuna bilim çevreleri ya da *gerçek anlamda* aydınlar değil, dönemin siyaseti karar vermektedir. Kültür ve gelenek halkbiliminin temel çalışma alanları olduğuna göre bu alanın siyasetten bağımsız olması özellikle ülkemiz için ciddi bir önem arz etmektedir.

Halkbilimi çalışmalarında diğer bir önemli sorun olan milliyetçilik ise ülkemizde oldukça ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Türkiye'de Cumhuriyet'i ortaya çıkartan *milliyetçilik* fikirleri, Batı'da ya da Osmanlı yönetimi altındaki Balkan uluslarında olduğu gibi tabandan gelmemiştir. Osmanlı'nın son döneminde milliyetçilik ya da Türkçülük bir *muhalefet düşüncesi* olarak ortaya çıkmıştı. Cumhuriyetten sonra ise yeni kurulan devletin temel düsturu Türkçülük oldu. Bu durum tepeden inmeci bir milliyetçiliğe yol açmıştır. Bunların sebep olduğu Türk tarih tezi tartışması ise gerçekten ciddi sorunlar yaratmıştır. 1930'lardaki Türk tarih tezi nasıl sosyal alandaki bilimsel çalışmalara engeller çıkarttıysa, 1980 sonrası uygulanan baskıcı yönetim de sosyal alanlardaki çalışmaları önemli ölçüde baltalamıştır. Halkbiliminin ise darlaştırılmış bir milliyetçilik anlayışından kesin olarak ayrılması, onun insanlığın ortak kültürel ve tarihi mirasını koruyup geliştirmesi, bunu yaparken de akademik özgürlük içinde hareket etmesi şarttır. Birleşmiş Milletler eğitim ve sanat kurumu olan UNESCO, Türk-İslam kültüründen yetişen, Anadolu topraklarında yaşamış Nasreddin Hoca'yı ve Yunus Emre'yi tüm dünyanın ve insanlığın ortak manevi mirası arasında göstermektedir. Durum böyle iken yıkıcı bir milliyetçilik ya da siyasi tutuculuk gereği bu büyük halk adamlarının verdikleri eserlerin bazılarını

reddetmek ya da yok saymak Türk kültür tarihi için büyük kayba sebebiyet verecektir.

Halkbilimin konu aldığı yaratılar daha ziyade insan toplumlarının ilksel devirlerinde ortaya konmuş eserlerdir. Bir destan, masal, efsane v.b. tarzda eser bugünün yaşam koşullarında ortaya çıkmaz; fakat günümüzün *modern* edebiyatı da bu kaynaklardan faydalanır. Tolkien adlı meşhur İngiliz yazarın *Yüzüklerin Efendisi* adlı üçleme kitabı belki de bu duruma verilecek en güzel örneklerden biridir. Yazar, İngiliz ortaçağ efsaneleri ve halk hikâyeleri ile kendi yaratıcılığını harmanlayarak dünya çapında ünlü bir eser meydana getirmiştir.

Bunun haricinde halkbilimi alan çalışmaları maliyeti yüksek çalışmalardır. Devlet desteği olmaksızın ülkemizde bu alandaki çalışmaların ilerleyemeyeceği de açıktır. Ekonomik engellerin ortaya çıkardığı diğer bir sorun ise ilgisizliktir. Gerek halkbilimi alanında, gerek sosyal antropoloji ve etnoloji alanında yapılan çalışmalar popüler olmadıklarından dolayı ekonomik getiri sağlamadıkları için genç ve istekli sosyal bilimciler bu alanlara yönelmede ilgisiz kalmaktadırlar. Ülkemizde folklorla ait isimler hâlâ daha gelişmiş ülkelerdeki folklor isimleri kadar evrensel nitelik arz etmemektedir. Şöyle ki; bir Robin Hood, Kral Arthur ya da Giyom Tell aşağı yukarı Çin’den Afrika’ya, Güney Amerika’dan Arap Yarımadası’na kadar tüm dünya ülkelerinde az çok eğitim almış, diploma sahibi olmuş (lise ve dengi) hemen herkes tarafından bilinmekte ya da tanınmakta iken; bir Köroğlu, Karacaoğlu, Nasreddin Hoca ya da Yunus Emre dünya kültürleri tarafından yeterince tanınmamaktadır. Bu durum elbette o ülkenin askeri - politik gücü, geçen yüzyıllardaki ve günümüzdeki emperyalist tavrı ile bağlantılı olsa da ülkenin kültürünü tanıtmadaki isteği ile de yakından alakalıdır. Bu alanda verimli ve başarılı çalışmaların yapılması ise sağlam bir kültür politikasının *devlet eliyle* yürürlüğe girmesiyle mümkün olabilecektir.

Halkbilimcilerin Eserleri ve Değerlendirilmeleri

Türk kültür tarihinin en önemli isimlerinden Nasreddin Hoca hem kişiliği hem de fıkraları ile uzun yıllar sosyal bilim araştırmacılarının temel konularından birini teşkil etmiştir. Eflatun Cem Güney ve İsmail Hami Danişmend başta olmak üzere pek çok edebiyatçı ve araştırmacı Hoca fıkralarını çeşitli dönemlerde yayımlamışlardır. Ancak ülkemizin iki önemli halk bilimcileri olan Pertev Naili Boratav’ın (2006) ve Muzaffer İlhan Başgöz’ün (1999) yayınladıkları “Nasreddin Hoca” çalışmalarında diğer araştırmacılara ve edebiyatçılara göre bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Nasreddin Hoca’yı araştıran diğer isimler Hoca fıkralarına ciddi oto sansür uygulamışlarken bu halkbilimcilerin yayınladıkları “Nasreddin

Hoca” kitaplarında böyle bir sansür görünmemektedir. Bir bilim adamı titizliği ile olguya yaklaşan araştırmacılar, Hoca’yı olduğu gibi okuyucuya anlatmaktan çekinmemişlerdir. Hoca’nın istenmeyen, genel edebe ve ahlaka aykırı maceralarını okuyucuları ile paylaşmaktan çekinmeyen araştırmacılar, bu davranışları ile cesaret gösterdikleri kadar pek çok tepki de çekmişlerdir. Boratav’ın kitabı ülkemizde uzun yıllar sansüre uğramış, Başgöz ise A.B.D.’de verdiği bir konferansta bu tarz fıkralardan söz edince muhafazakâr dinleyicilerin tepkisini çekmiştir. Herhalde daha siyasal ve sosyal olgunluğa ulaşmamış bir toplum olmamızın getirdiği noksanlık ve eğitim sistemimizdeki –özellikle tarih eğitimimizdeki- bozuk anlayış büyük halk kitlelerini bu tarz konularda hoşgörüsüz kılmaktadır. Tarih metodolojisinin gereği olan tarihsel bir olgu ya da olayın ait olduğu tarihsel dönem içinde değerlendirilmesi zorunluluğu bizim toplumumuzda henüz kabul görmemektedir. Nasreddin Hoca’nın ait olduğu tarih diliminde bulunan siyasal, sosyal, ekonomik alt yapı ve bu yapının üst yapısı olan aile değerleri, din, cinsellik gibi kurumlar bugünün ölçütleri ile değerlendirmeye çalışılmakta ve bu nedenle Hoca’nın bazı fıkralarına ve maceralarına ciddi anlamda sansür uygulanmaktadır. Hoca’yı ve maceralarını konu edinen Oxford, Gröningen gibi yabancı kütüphanelerde bulunan yazmalar bir yana koyulacak olursa, yurdumuzun önemli eski kütüphanelerinde¹ bulunan kaynaklar bile açık şekilde ortaya konmamakta ve tartışılmamaktadır. Bunlara rağmen iki bilim adamı tepkilere ve sansüre göğüs germişler ve Hoca’yı tarihsel süreç içindeki yeri ile beraber okuyuculara tanıtmışlardır. Ayrıca eserlerinde Hoca’nın epey edebe aykırı fıkralarını örneklemekten de geri kalmamışlardır. Nasreddin Hoca konusunda halkbilimciler arasında görülen en önemli fark Boratav’ın konuyu daha detaylı ve derinlemesine ele aldığıdır. Zaten “Nasreddin Hoca”, Boratav’ın neredeyse yarım yüzyılda oluşturduğu bir büyük eseri, Enis Batur’un deyişi ile bir “opus magnum”udur. Başgöz ise bu konuda yayımladığı eserini daha çok Boratav’ın çalışmalarını kullanarak kaleme almıştır. Bunun dışında Boratav daha ziyade akademik anlamda araştırmacıları düşünerek ağır bir dille, fıkraların geçtiği zaman diliminde konuşulan bir dille, Hoca fıkralarını yayımlamışken; Başgöz daha yalın bir dil kullanmış ve genel okuyucuyu daha çok düşünmüştür. Boratav’ın eserinde Hoca’nın yaşadığı zaman dilimi ve bu tarih diliminin sosyal, siyasal ve ekonomik özellikleri üzerinde daha çok durulmaktadır. Başgöz ise Hoca’nın psikolojik yapısı, hayata bakış tarzı üzerinde daha fazla durmakta ve Freud başta olmak üzere çeşitli bilim adamlarının mizah ve fıkra türü hakkındaki görüşleri ile okuyucusunu bu alanda bilinçlendirmektedir. Ayrıca Başgöz’ün eserinde fıkralar konularına

¹ Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesi gibi kütüphanelerde.

göre tasnif edilmiş bir şekilde daha derli toplu olarak bulunmaktadır. Boratav’da ise fıkralar geldikleri kaynaklara göre tasnif edilmiştir. Boratav, Nasreddin Hoca’nın memleketi üzerinde ciddi tartışmalara girmişken, Başgöz bu konu üzerinde fazla durmamıştır. İki bilim adamı da Hoca fıkralarının yayılma alanları olan Osmanlı coğrafyası ve Orta Asya üzerinde, bu fıkraların bölgeye gidişleri, bu coğrafyalarda geçirdikleri değişim hakkında bazı saptamalarda bulunmuşlardır.

Türk tarihinin diğer önemli kişiliklerinden olan Pir Sultan Abdal (Boratav, 1991) ve Yunus Emre (Başgöz, 2003b) konularında da eserler veren araştırmacılar, bu manevi değerleri de okuyuculara ve araştırmacılara büyük bir titizlikle açıklamışlardır. Bir Celali olan Pir Sultan’ı araştırmaya konu edinmek her sosyal bilimcinin yapacağı bir çalışma değildir. Günümüzde muhalif tavrı ve otoriteye isyanı sebebiyle hâlâ tabu olarak kalan bu ismi çalışma konusu yapan Pertev Naili Boratav böylelikle ağır bir sorumluluğun altına girmiştir. Pir Sultan Abdal gibi muhalif olmayan bir ismi –Yunus Emre’yi- çalışmasına konu edinen Başgöz ise eserinde Yunus Emre ile ilgili oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Yunus Emre’nin tasavvuf yoluna girmesi bu yola hangi aşamalardan geçerek geldiği bilgileri Başgöz’ün eserinde uzun ve detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Boratav, Pir Sultan Abdal’ da daha ziyade dönemin siyasal ve tarihsel arka planını incelemişken Başgöz, Yunus Emre’de bireyin psikolojik yapısını ve zaman içinde değişimini incelemiştir. Bu açıdan inceledikleri konuları ele alış şekilleri bakımından iki halk bilimci arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ancak iki bilim adamı da eserlerini oluştururken bu konularda önemli bir isim olan Abdülbaki Gölpınarlı’nın bilgilerinden ve belgelerinden yararlanmışlardır.

Halkbilimcilerin ele aldıkları önemli anonim halk kahramanları ise Köroğlu (Boratav,1984) ve Karacaoğlan (Başgöz,2003a)’dır. Boratav’ın halkbilimi alanında yaptığı ilk çalışması olan “Köroğlu Destanı” bize bu büyük isim hakkında önemli bilgiler vermektedir. Başgöz ise Karacaoğlan hakkında epey detaylı bir çalışma gerçekleştirmiştir. İki halkbilimcinin inceledikleri kahramanlar Türk kültürünün Orta Asya safhasından çıkıp Anadolu, hatta Avrupa safhasına geçtiği dönemde yaşamış kahramanlardır. Bu kahramanlar eserlerinde konargöçerlikten ziyade yerleşik düzenin sorunlarıyla başa çıkmaya çalışmışlardır. İki halk kahramanı da gerek edebiyat, gerek sinema alanında çok defa işlenmiştir. Halk kahramanlarının aralarındaki benzerlikler kısaca şu şekilde belirtilebilir: İki kahramanın da etrafında tıpkı Nasreddin Hoca’da olduğu gibi bir *gelenek* meydana gelmiştir. Yani hangi şiirin *gerçek* Köroğlu’na ya da *gerçek* Karacaoğlan’a ait olduğu, hangi şiirin rivayet olduğunu anlamak pek mümkün değildir.

Bunun yanında iki kahraman da tüfeğin henüz icat olmadığı, kılıç, ok, kalkan döneminin *mertliğini* göstermişlerdir. Pek çok savaşa ve çatışmaya katılmışlar, bu mücadelelerden gerçek anlamda “bileklerinin hakkı” ile çıkmışlardır. Gerçek hayatları hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız bu kahramanlar ölümlerinden sonra da Anadolu âşık şairlerinin saz eserlerinde efsaneleşmişlerdir. İki kahraman da doğal olarak diğer halk kahramanları gibi haklının yanında, haksızın karşısında yer almışlardır. Mazlum halk yığınlarının sözcüsü konumuna gelmişlerdir.

Bunlar haricinde iki halk şairinin farklı yönleri de bulunmaktadır. Karacaoğlan, Yavuz Selim ya da Kanuni Süleyman döneminde yaşamış bir ordu askeri iken, Köroğlu bir eşkıya görünümündedir. Ancak bu “eşkıyalık” bir tür “Robin Hood” tarzındaki eşkıyalıktır. İki halk kahramanı da devlete ve devletin başında bulunan padişaha sadıktır. Fakat Köroğlu’nda görülen yerel yöneticiye ve zulme başkaldırı Karacaoğlan’da görülmemektedir. Bu durumda görülmektedir ki Boratav, tıpkı Pir Sultan Abdal’da olduğu gibi, yine düzene muhalif bir kişiyi konu ederek cesur bir çalışma yapmıştır.

Eserlerin içerik ve yazım şekilleri ise şu şekilde karşılaştırılabilir: Başgöz’ün “Karacaoğlan”ı (Başgöz,2003a) iki bölümdür. Karacaoğlan şiirleri kitabın ikinci bölümünde bulunmaktadır. Birinci bölüm Karacaoğlan hakkında genel bilgilere ve tartışmalara ayrılmıştır. Başgöz, “Yunus Emre”sinde olduğu gibi “Karacaoğlan”ında da şiir “güldeste”sini kitabının ikinci bölümüne yerleştirmiştir. Boratav’ın “Köroğlu Destanı” (Boratav,1984) kitabında ise şiirler ve bilgiler iç içedir. Köroğlu şiiri hakkında ideoloji, motifler ve rivayetler detaylı olarak incelenmekte, bu incelemelere ve çıkarımlara göre Köroğlu’nun şiirleri okuyucuyla paylaşılmaktadır. İki halkbilimci halk edebiyatını ve bu edebiyatın önemini eserlerinde dile getirmişlerdir. Ancak Boratav’da *destan* denen edebiyat türünün ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve bu türün özellikleri hakkında Başgöz’e göre daha fazla bilgi bulunmaktadır. Başgöz ise Karacaoğlan’ın ilk bölümünde konargöçerlik-yerleşik düzen, aşk ve kadın imgeleri hakkında daha *modern* sayılabilecek sosyal çıkarımları okuyucuya sunmaktadır.

Gene önemli bir fark da Başgöz’ün genel okuyucuya daha rahat hitap ettiğiidir. Boratav ise akademik üslubunu bu eserde de göstermektedir. Boratav’ın “Köroğlu Destanı”nda önemli Türk tarihçilerinden olan Zeki Velidi Togan’ın konu hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Başgöz ise Karacaoğlan’da modern Türk şairlerinden Orhan Veli’nin şiir hakkındaki görüşlerini kullanmıştır. Eserlerde dil alanında da ciddi farklar vardır. Boratav hemen her eserinde olduğu gibi, bu çalışmasında da genç nesle uzak, anlaşılması zor bir dil kullanmıştır. Başgöz’de ise durum farklıdır, o da

bu eserinin tamamında basit günümüz Türkçesiyle anlaşılabilen bir dil kullanmıştır.

Boratav’ın ve Başgöz’ün bazı çalışmalarında Dede Korkut hikâyeleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Boratav, Halil Vedat Fıratlı ile birlikte kaleme aldığı çalışması “İzahlı Türk Halk Şiiri Antolojisi” (Boratav ve Fıratlı,1943) adlı kitabında okuyucuya bu hikâyelerden bazılarını tanıtmıştır. Başgöz ise Folklor ve Etnografya Araştırmaları Dergisi’ndeki (Başgöz,1985) makalesinde Deli Dumrul detaylı bir şekilde olmak üzere, Salur Kazan ve Avnik Kalesi adlı Dede Korkut öykülerini de okuyucusuna tanıtmıştır. Halkbilimcilerin incelenen bu eserlerinde, diğer eserlerine oranla, dil alanında ciddi bir fark bulunmamaktadır. İki araştırmacı da hikâyeleri hem eski yazı ve dil ile hem günümüz yazısı ve diliyle okuyucuyla paylaşmışlardır. Genel olarak Boratav’ın Dede Korkut’u bu konuda² okuyucuya daha fazla bilgi verirken, Başgöz’ün makalesi bu konuda ve alanda Boratav’a kıyasla daha sınırlı bilgiler içermektedir. Özel olarak Boratav, Dede Korkut’un Beyrek hikâyesi üzerinde durmuş, Başgöz ise Deli Dumrul hikâyesini incelemiştir. Boratav’ın incelediği hikâye daha çok kahramanlık ve savaşları konu alan bir hikâye iken, Başgöz’ün incelediği hikâye daha ziyade insan ilişkileri ve metafizik konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. İki yazar da inceledikleri hikâyelerin edebi yönlerini ve anlatım şekillerini detaylarıyla açıklamışlardır. Bu açıdan iki yazar arasında bir fark yoktur. Başgöz, Deli Dumrul hikâyesindeki metafizik anlayışı; yaşam ve ölüm arasındaki mücadeleyi Yunus Emre şiirleri ile karşılaştırmıştır. Boratav ise böyle bir karşılaştırma yapmamıştır. Okuyucuya Dede Korkut hikâyelerinin geçtiği zaman ve mekân dilimleri hakkında bilgiler vermiştir.

Boratav, halkbiliminin daha çok düzyazı (nesir) türündeki eserleri üzerinde yoğunlaşmışken, Başgöz daha çok şiir türüne eğilmiştir. Farklı konularda verdikleri eserlerde göze çarpan ilk özellik buradadır. Boratav, masal ve halk hikâyeciliği hakkında oldukça detaylı ve külli eserler kaleme almıştır. Hoca’nın eserleri bu alanda araştırma yapmak isteyenlerin ilk başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Başgöz ise gerek halk şiiri gerek halk ozanları gerekse türkü alanlarında temel kitaplar yazmıştır.

Başgöz, eserlerinde folklor başta olmak üzere diğer sosyal bilimler alanında da güncel ve uluslararası bilim adamlarının konu/konular hakkındaki görüş ve düşüncelerini kullanmıştır. Eserlerinde yer alan Noam Chomski’nin ve Alan Dundes’in görüşleri buna en güzel örnektir. Boratav ise eserlerinde daha çok Türk yazar ve düşünürlerin (Zeki Velidi Togan,

² Dede Korkut konusunda.

Peyami Safa, Nurullah Ataç v.d.) konu/konular hakkındaki görüşlerini kullanmıştır. Ancak Wolfram Eberhard ile birlikte yaptığı “Türk Masalları Kataloğu” çalışmasında yabancı bilimcilerin konu/konular hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir.

Başgöz’ün eserlerinde gerek ülkemiz siyaseti, gerek genel siyaset hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır. Boratav ise eserlerinde daha çok Osmanlı tarihini ve genel Türk tarihini konu edinmektedir. Bu durum büyük olasılıkla iki halkbilimcinin seçtikleri konuların bu bilimlerle olan ilişkisiyle bağlantılıdır. Folklor ve edebiyat arasındaki ilişki iki halkbilimcinin eserlerinde de tartışılmaktadır. *Modern* edebiyat, halk edebiyatına gerek düzyazı, gerek şiir alanında bağlıdır. Modern edebiyatın konuları ve biçimi halk edebiyatı ile bazı alanlarda kesişmektedir. Bu durum iki halkbilimcinin eserlerinde detaylarıyla açıklanmaktadır.

İki halkbilimcinin de halk edebiyatının temel taşları olan dört yazın türü (hikâye-masal-şiir-türkü) hakkında farklı konular ve kişiler hakkında verdikleri eserler bu alanda ilerde araştırma yapacak olanlara, konunun meraklılarına ve sıradan okuyuculara ışık tutacak eserlerdir. Bu alanda iki bilim adamı da gerek sosyal bilimci olmanın, gerek aydın olmanın sorumluluğunu fazlasıyla yerine getirmişlerdir.

Halkbilimcilerin, halkbilim konuları haricinde verdikleri eserler de büyük önem taşımaktadır. Boratav’ın, Ferit Edgü ve diğer yazarlarla gerçekleştirdiği “Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar” (Edgü, Dino ve Abdelmalek, 1967) adlı kitabı kültür emperyalizmine halkbilimi yardımıyla nasıl karşı konulabileceği hakkında Boratav’ın bazı önerilerini içermektedir. Başgöz’ün, Howard Wilson adlı A.B.D.’li bir eğitim bilim uzmanı ile birlikte kaleme aldığı “Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk” (Başgöz ve Wilson,2005) adlı kitap ise Türk eğitim sistemi tarihi ve bu sistemin sorunları hakkında günümüze kadar kaleme alınmış en önemli eserlerdendir.

Halkbilimciler arasında bulunan temel bazı farklılıklar ise kısaca şu şekilde açıklanabilir: Başgöz okuyucusunu yormayan yalın bir dille eserlerini kaleme almışken; Boratav, ağır bir dille eserlerini yayımlamıştır. Bunun haricinde Başgöz daha ziyade Türk kültürünün sözlü kaynaklarına ilişkin araştırmalar yapmışken, Boratav kültürün yazılı kaynaklarını açıklayıcı çalışmalar yapmıştır. Başgöz, türküler, atasözleri, halk ozanları ve hatta taşıt yazıları üzerinde durmuşken, Boratav masallar, halk hikâyeleri üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Boratav’ın çalışmaları halk tarihi hakkında daha aydınlatıcı olurken, Başgöz’ün eserleri daha ziyade halk felsefesi üzerindedir. Bunun dışında Boratav ve Başgöz arasında bir usta çırak ilişkisi bulunmaktadır. Ülkemiz halkbiliminin kurucusu Boratav’ın yanında yetişen

en önemli isim Başgöz’dür. Zaten Başgöz de eserlerinde bu durumu belirtmektedir.

Halkbilimcilerin, halkbilim ekollerinden hangilerine yakın oldukları ise oldukça tartışmalıdır. Folklor alanında yapılan çalışmalar, çalışmanın yapıldığı tarihteki moda akımların etkisini taşır. Başgöz günümüzde ‘etnopoetic studies’ adı verilen çalışmaların moda olduğunu belirtmektedir. Bu akım etnoloji ve folklor çalışmalarını yakınlaştırmıştır. Başkalarının söylemlerini incelerken, bu söylemi yapanların bakış açısının önem kazandığını görüyoruz. Bu durum söylem hakkında, söylemi yapanların haricinde, yapılan değerlendirmenin önemini yitirmesine sebep olacaktır. Başgöz’ün tümevarım yolu ile belli bir kültür kuramından yola çıkarak kültürü açıklamak yerine, tümdengelim yolu ile kültürden kurama varmanın daha mantıklı olduğu düşüncesinde olduğunu son dönemlerde verdiği bir röportajda görmekteyiz (Özünel, 2010). Boratav ise kültür alanındaki sorunlara özellikle 1960’lardan itibaren daha geniş bir açıdan bakmıştır. Fin Okulu metodu Boratav için önemlidir. Bu okula göre halk yaratısı ortaya çıktığı andan itibaren değişime uğrar. Bu değişime uğramış yaratı (destan, halk hikâyesi vb.) ilk kaynağına göre incelenmelidir. Bu kaynağa inme ise o kadar kolay değildir. Boratav’ın (1984) “Koroğlu Destanı” çalışmasında görülen bu durum diğer destan ve halk yaratılarını araştırmak ve anlamak için de önem taşır.

Bu bilgilere rağmen iki halkbilimciyi herhangi bir ekole bağlamak yanlış olur. Folklor alanında çeşitli ekoller olsa da daha çok psikoloji ve tarih üzerinde duran ekoller önem arz etmektedir. İki halkbilimcinin verdikleri eserleri inceleyerek hangi halkbilimi ekolüne dâhil olduklarına karar vermek pek olanaklı gözükmemektedir. Çok farklı alanlarda eserler veren iki halkbilimci görünüşe göre halkbiliminin tüm ekollerini ilgilendiren alanlara el atmışlardır.

Sonuç olarak; her ikisi de edebi gelenekten (sözlü gelenekten) gelmiş olmalarına karşın, halkbilimini evrensel bilim anlayışı içinde ele alıp, inceleyerek sınırlarını genişletmişler ve bu bilim dalının kültürel antropoloji ile olan bağlarına dikkat çeken isimleri olmuşlardır. Ülkemizde halkbilim dalını kurumsallaştıran isimler olmanın da ötesinde, aydın yanları ile de dönemlerinin bilimsel, politik, ideolojik arka planlarının önemli aktörleri olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- ALANGU, Tahir. (1983). *Türkiye Folkloru El Kitabı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- BAŞGÖZ, Muzaffer İlhan. (1985). “Dede Korkut Üzerine Notlar”. *Folklor ve Etnografya Araştırmaları Dergisi*. 65–77.
- BAŞGÖZ, Muzaffer İlhan. (1999). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BAŞGÖZ, Muzaffer İlhan ve Andeas Tietze. (1993). *Türk Bilmeceleeri Külliyyatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- BAŞGÖZ, Muzaffer İlhan ve Howard Wilson. (2005). *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BAŞGÖZ, Muzaffer İlhan. (2003a). *Karacaoğlan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BAŞGÖZ, Muzaffer İlhan. (2003b). *Yunus Emre*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- BORATAV, Pertev Naili ve Halil Vedat Fıratlı, (1943). *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Maarif Matbaası.
- BORATAV, Pertev Naili. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili. (1991). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Der Yayınevi.
- BORATAV, Pertev Naili ve Wolfram Eberhard (2002). “Türk Masalları Kataloğu”. *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. içinde (25-33). İstanbul: Tarih Vakfı.
- BORATAV, Pertev Naili. (2006). *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- DEĞİRMENCİ, Koray. (2007). “Türk Milliyetçiliği ve Folklor Çalışmaları: Romantizm ile Aydınlanma Arasında”. *Kırkbudak*. 9: 99–100.
- DUNDES, Alan. (2006). “Halk Kimdir?”. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar Cilt 1*, (Çev: Metin Ekici). içinde (11–35). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- EDGÜ, Ferit., Güzin Dino ve Enver Abdelmalek. (1967). *Kültür Emperyalizmi Üstüne Konuşmalar*. İstanbul: Ataç Kitapevi.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu. (1998). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim.
- ÖZÜNEL, Evrim Ölçer. (2010). “Prof. Dr. M. İlhan Başgöz İle Söyleşi”. *Milli Folklor*. 85: 11-15.
- USLAN, Servet. (1998). “Cumhuriyet Dönemindeki Kültür Politikaları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*. 13: 258-259.